

مقاله پژوهشی

بازخوانی شاخصه‌های منزلت اجتماعی مالکان در خانه‌های قاجاری

(نمونه موردي: اصفهان - محله حکيم)

فاطمه ميسامي، مریم قاسمی سیچانی*، محسن افشاری، فرزاد میرمجريان، مرتضی نورانی

دانشجوی دکترای معماری، واحد اصفهان (خواراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان_ ایران؛ دانشیار گروه معماری و شهرسازی، اصفهان (خواراسگان) ، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان_ ایران ؛ استادیار گروه معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، اصفهان - ایران؛ استادیار گروه معماری، مؤسسه آموزش عالی راغب، اصفهان_ ایران ؛ استاد گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان_ ایران

تاریخ دریافت: (۱۳۹۸/۰۹/۲۹) تاریخ پذیرش: (۱۳۹۸/۰۳/۲۴)

Review the Characteristics of the Social Status of the Qajar's Houses
(Case Study: Isfahan - Hakim District)**Fatemeh Meisami, Maryam Ghasemi Sichani*, Mohsen Afshari, Farzad Mirmojarabiyan, Mortaza Nouraei**

PhD. student of Architecture, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University,, Isfahan -Iran; Associate Prof, Department of Architecture and Urban Planning, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University,, Isfahan -Iran; Assistant Prof, Department of Architecture and Urban Planning, Art University, Isfahan-Iran; Assistant Prof, Department of Architecture and Urban Planning, Ragheb Isfahani Higher Education Institute, Isfahan-Iran; Professor, Department of History, University of Isfahan, Isfahan-Iran

Received: (2019 /12 /20)**Accepted:** (2020 /06 /13)**Abstract**

After the Safavid Government, the importance of the city of Isfahan diminished and many buildings were abandoned due to the transfer of the government center and the government compound fell into ruin. After the beginning of the Qajar dynasty and the efforts of the ruler of Isfahan Mirza Hosein Khan Sadr Isfahani, Isfahan began flourishing again and wealthy families of merchants and landlords were formed. As a result, the construction of houses with common architecture and influenced by the social status of its owners began. This study has been done with the method of historical interpretive research. The required data have been collected and analyzed from documentary sources, field studies, annexes and oral histories. Findings show that the meaning of social status is manifested through spatial characteristics in three scales: micro (home), medium (neighborhood) and macro (district).

Keywords: Social status, Qajar Houses, Hakim District, Isfahan.

چکیده

بعد از حکومت صفوی، از اهمیت شهر اصفهان کاسته شد و بناهای زیادی به علت انتقال مرکز حکومت متوجه گشت و محوطه دولتخانه، به حالت ویرانه درآمد. با شروع دوره قاجاریه و تلاش‌های حاکم اصفهان، میرزا حسین خان صدر اصفهانی، رونق مجدد اصفهان و شکل‌گیری خانواده‌های متمکن بازگشایان، ساخت خانه‌هایی با معماری رایج و تحت تأثیر منزلت اجتماعی مالکان آن، آغاز شد. این پژوهش با شیوه تحقیق تفسیری تاریخی، با فرض تأثیرپذیری ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی از منزلت اجتماعی متفاوت مالکین آن، انجام گرفته است. داده‌های مورد نیاز از بستر منابع استادی، مطالعات میدانی، کالبد خانه‌ها و تاریخ شفاهی، جمع‌آوری و تحلیل شده است. یافته‌ها نشان‌می‌دهد که معنای منزلت اجتماعی از طریق خصوصیات فضایی در سه مقیاس خرد (خانه)، متوسط (همسایگی) و کلان (محله) نمایان است.

کلیدواژه‌ها: منزلت اجتماعی، خانه‌های قاجاری، محله حکیم، اصفهان.

معنایی، می‌تواند دارای رهنمودهایی برای طراحان امروزی، برای ساخت خانه‌هایی با خصوصیات معنایی شاخص‌تر باشد. افزون بر این، ضرورت این مطالعات وقتی آشکار می‌شود که بتوان خانه‌های تاریخی را از طریق نحوه و سبک زندگی در این بنها بررسی نمود. تحلیل رابطه میان نظام معنایی و کالبد خانه‌ها به بازخوانی مجدد بناهای تاریخی کمک می‌نماید و راهگشای معماران معاصر برای طراحی خانه‌هایی با مفهوم فراکالبدی و فرهنگ زیست این مرز و بوم است. شناخت خانه‌های تاریخی می‌تواند راهی استوار و ارتباطی معنادار بین خانه و انسان به نمایش بگذارد و ارتباط این عناصر را با فرهنگ زیست انسان در طول تاریخ به خوبی نشان دهد. طراحان می‌توانند از دانش گذشته، در ساخت خانه‌هایی به مثابه محیطی مناسب برای زندگی با تمام وجوده کالبدی و معنایی آن استفاده کنند.

۲. بیان مسئله

در گذشته زندگی در خانه‌های تاریخی در سه وجه فضاهای خصوصی بسته، پوشیده و باز، به طور هم‌زمان در جریان بوده؛ در حالی که امروزه زندگی تنها به فضای داخلی خانه اختصاص پیدا کرده است. در گذشته حتی معانی اتاق‌ها نیز متفاوت بود و اتاق براساس احتیاجات خانواده استفاده می‌شد و این امر کارایی و تنوع فضاهای موجود را افزایش می‌داد. غالباً خانه‌های تاریخی جلوه بیرونی شاخصی نداشتند و فقط از طریق سردرها مشخص می‌شدند چرا که هویت جمیعی در مقابل هویت فردی، هدف اصلی جامعه بود و این طرز تفکر امروزه جای خود را به کسب منزلت اجتماعی از

۱. مقدمه

با تشکیل دولت متمرکز قاجار، ایران وارد دوره جدیدی از تاریخ جهانی (انقلاب فرانسه و بارور شدن انقلاب صنعتی) شد. تشکیل دولت قاجار با تحولات وسیع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، هم زمان با دستاوردهای انقلاب صنعتی بود. تشکیلات دیوانی قاجاریه تلفیقی از دوران صفوی و سلجوقی بود و عملاً حکومت ایالات و ولایات به شاهزادگان واگذار گردید که از بدترین این واگذاری‌ها، حکومت ظل‌السلطان بر اصفهان، در زمان ناصرالدین شاه، بود. در زمان وی تخریب و نابودی بسیاری از بخش‌های درباری، حکومتی، عمارت‌ها و محلات صفویه مانند کاخ آیینه‌خانه، نمکدان و هفت‌دست صورت گرفت.

در دوران ناصرالدین‌شاه تحولاتی در سبک معماری، از سنتی به التقاطی و فرنگی، در ساخت کاخ‌های حکومتی نمود یافت؛ هرچند که در بناهای عوام، همچنان سبک سنتی غالب بود. این دوره با سبک و ارزش‌های فضایی جدیدی رو به رو شد که تأثیرات دو مفهوم «نو» و «سنتی» را بر خصوصیات فضایی - کالبدی به جاگذاشت. با فراهم شدن استقرار و امنیت در شهر اصفهان، مفهوم عملکرد اجتماعی - فرهنگی در بستر زمان دگرگون شد و محلات شهر، با وجود فرسودگی، تحرک تازه‌ای یافت. خانه‌های شاخص تاریخی اصفهان که تشکیل‌دهنده بافت شهر اصفهان است، نمود این دوران پررونق و از اینیه‌های ارزشمند است. این خانه‌ها با ویژگی‌های خود، برای پژوهش در وجوده کالبدی و ادراکی بنها منبعی غنی به حساب می‌آیند. مطالعه بر روی شاخص منزلت اجتماعی خانه‌های تاریخی در جهت دستیابی به وجوده

گرانبها می‌گردد و تا انطباق مجدد ساختارهای جدید با مفاهیم فرهنگی هر منطقه، مدت زمان زیادی نیاز است. در این راستا، هدف کلی این تحقیق، بازخوانی خانه‌های تاریخی اصفهان بر مبنای معنای مزلت اجتماعی است؛ بنابراین سؤال اصلی پژوهش بدین‌گونه مطرح می‌شود که چه خصوصیاتی از خانه‌های تاریخی اصفهان با معنای مزلت اجتماعی مرتبط است؟ سازوکار روابط و خصوصیات خانه‌های تاریخی با معنای مزلت اجتماعی چگونه است؟

۳. پیشینه

در مطالعاتی که درباره ابعاد و رویکردهای مختلف خانه‌های تاریخی انجام شده، برخی از پژوهشگران به طور شاخص خصوصیات خاص خانه را بررسی کرده‌اند. شولتس^۱ معنا را نیاز بنيادی انسان می‌داند زیرا هر فرد در درون یک نظام معنایی زاده می‌شود و از طریق مظاهر نمادین، آن نظام معنایی را درک می‌کند (شولتس، ۱۳۸۷: ۱۹). راپاپورت^۲ به مفهوم‌سازی معنا در خانه پرداخته است و جایگاه اجتماعی بالا را یک نوع خاص از هویت و یکی از نقش‌های کلیدی فرهنگ می‌داند (راپاپورت، ۱۹۹۲، ۲۰۰۵، ۲۰۰۸)، در این میان کولن^۳ به مفهوم معنا در مسکن پرداخته است (کولن، ۲۰۱۲، ۲۰۰۸). بوردیو^۴ (۱۹۷۷) نیز در خصوص ارتباط ساختار اجتماعی در قشریندی طبقات اجتماعی و مشاغل مطالبی را بیان کرده است (بوردیو، ۱۹۷۷). در این میان

طریق تظاهرات فردی در بنا داده است (حائری مازندرانی، ۱۳۸۸: ۵۷).

حفظ حریم خصوصی خانواده، یکی از عملکردهای مهم خانه‌های تاریخی است. خانه‌های دارای حیاط مرکزی، درجه‌های متنوعی از حریم و قلمرو را به نمایش گذاشته بودند. در حالی که در خانه‌های جدید، حریم خصوصی، متأثر از عوامل اقتصادی و اجتماعی شده و اولویت برای استقرار فضاهایی که حریم خصوصی را حفظ کند، به تدریج از بین رفته است. بدین صورت خانه ایرانی، جلوه مستقیم ارزش‌های معنوی و فرهنگی و شیوه زندگی است (منصوری و کاظمی، ۲۰۱۴: ۵۰). خانه‌های تاریخی با وجود سادگی نمای بیرونی، مزلت اجتماعی شخص را در عرصه عمومی محله و در عرصه خصوصی داخل خانه سازماندهی می‌نمود. وجود هر بخش از فضای خانه‌های تاریخی در راستای برآوردن نیازهای عینی، ذهنی و فرهنگی ساکنان آن بود؛ چنان‌که حتی در عرصه اجتماعی محله و در رفع و رجوع نیاز اهالی محل، توسط ساکنین بومی از یک سو و از سوی دیگر ساختار معماري و بافت بیرونی آن بسیار با اهمیت بوده است.

دانش کافی و مناسب نسبت به خانه‌های تاریخی و تبیین مفاهیم مهم سبک زندگی مانند مزلت اجتماعی در کالبد بنا می‌تواند راهی استوار و ارتباطی معنادار بین خانه و نیازهای انسان را به نمایش بگذارد و ارتباط این عناصر را با فرهنگ زیست مردم به خوبی نشان دهد. ساختار خانه‌های تاریخی بر اساس فرهنگ زندگی و نیازهای مختلف ساکنین آنها در گذر تاریخ، تکامل کالبدی یافته است و چشم‌پوشی از این یافته‌های هزاران ساله در طراحی امروز، باعث از دست دادن این میراث

1. Norberg Schulz

2. Rapoport

3. Henny Coolen

4. Bourdieu

5. Klaufus

بازشناسی خانه‌های تاریخی، توجه شده است. این تحقیق برای تکمیل خلاً مطالعات در این زمینه، بازشناسی خانه‌های تاریخی اصفهان بر مبنای منزلت اجتماعی را پیشنهاد می‌دهد. البته با پژوهش‌های گستردتر می‌توان خصوصیات معنایی خانه‌های تاریخی ایرانی را در مناطق مختلف را مطالعه کرد.

۴. چارچوب نظری

هر خانه تاریخی با توجه به عناصر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دوره‌ای که در آن پدید آمده، دارای روح زندگی و رنگ مکان خاص خود بوده است. به دلیل تفاوت توان و سطح اقتصادی و اجتماعی صاحبان خانه‌های تاریخی شکل، ترکیب و گاه سازماندهی فضایی متنوع در این بنها نمود پیدا کرده است؛ در واقع خانه ایرانی، فضایی است که در آن معانی متفاوتی از زندگی درک می‌شود و علاوه بر ساخت محیطی پر جذبه از لحاظ مفهومی، در هر فضا به معانی کاربردی متعددی پرداخته شده است. در میان مفاهیم موجود در سطوح کارکردهای پنهان، مفهوم منزلت اجتماعی درک بهتری از نظام معنایی را در خانه‌های تاریخی به نمایش می‌گذارد. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های معنایی و ذهنی در شکل‌دهی به کالبد خانه‌های تاریخی، منزلت اجتماعی ساکنان خانه است. منزلت اجتماعی به این معنی است که انسان‌ها در یک جایگاه اجتماعی خاصی قرار دارند. منزلت اجتماعی مردم را از جهت شأن و اعتبار در محله و شهر رتبه‌بندی می‌کند. متناسب با منزلت اجتماعی خاندان‌ها، حرفه صاحب خانه، بعد خانواده و محل قرارگیری خانه تاریخی، تمامی عناصر اثرگذار در فرم فضایی و کالبد خانه‌های

کلافوس^۵ به مؤلفه منزلت اجتماعی پرداخته و ارتباط معناداری بین معانی درک شده از محیط و سبک زندگی ناشی از فرهنگ قائل است (کلافوس، ۲۰۱۲، ۶۹۰). از محققین و صاحب‌نظران در حیطه جامعه‌شناسی کاربردی، رفیع‌پور به مبانی منزلت اجتماعی و قشربندی اجتماعی و چگونگی شکل‌گیری آن پرداخته است (رفیع‌پور، ۱۳۷۸). در میان محققان ایرانی، محمد کریم پیرنیا در زمینه شناخت خانه‌های تاریخی پیشگام بوده و سبک بنایانی تاریخی و شناخت این خانه‌ها را بررسی کرده است (پیرنیا، ۱۳۸۵) و خانه‌های تاریخی را دارای پیمون‌های مختلف می‌داند. حائزی مازندرانی نیز به عناصر فرهنگی و فضایی در خانه و قاسمی سیچانی به گونه‌پردازی خانه‌ها بر این اساس پرداخته است (حائزی مازندرانی، ۱۳۸۸؛ قاسمی سیچانی، ۱۳۸۸). مطالعات ارزشمندی نیز به بررسی ارتباط میان سکونت و معنا اختصاص یافته است (افشاری، ۱۳۹۴).

نوآوری در این پژوهش، در مورد بیان معنا و منزلت اجتماعی در حیطه مسکن و جستجوی این مفاهیم در بستر زمانی گذشته است؛ زیرا با وجود مطالعات اندک در زمینه معناشناسی مسکن، تحقیق مستقلی درباره مفهوم منزلت اجتماعی و تأثیر معنادار آن در حیطه خانه وجود ندارد. این مفاهیم به علت بین‌رشته‌ای بودن کمتر مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند؛ در حالی که با استفاده از منابعی که پیشینیان ما در زمینه ساخت خانه‌های تاریخی بر جای گذاشته‌اند، اطلاعات ارزشمندی از مفاهیم نهفته در خانه‌های تاریخی نظیر منزلت اجتماعی، قابل دستیابی است. از این‌رو، با توجه به مطالب فوق، به این موضوع، به عنوان یک ضرورت مهم در

منابع اسنادی، مطالعات میدانی و منابع شفاهی برای رتبه‌بندی تحلیل کیفی و کمی شد.

الف) تعدد و قدمت کلی محلات شهر اصفهان
در دوره دیالمه و سلاجقه فاصله محلات از باغات و مزارع زیاد شده بود (جناب، ۱۳۹۳: ۲۱). در دوره سلجوقی و بر اساس یک نظام منطقه‌بندی مذهبی محله‌ای، حنفی مذهبان در محله جوباره، شافعی‌ها در محله دردشت و شیعیان در محله حسینیان (شهشان فعلی) سکونت داشتند (کجاف، ۱۳۸۲: ۲۱۸).

اصفهان در عصر سلجوقیان به اوج شکوه خود در آن دوره رسید، باغ‌های چهارگانه، باغ احمدسیاه، باغ فلاسان، باغ بکر و باغ کاران که به دستور ملکشاه سلجوقی در اصفهان احداث شد، نمونه‌ای از آن عظمت است (جناب، ۱۳۹۳: ۲۲).

در دوره صفوی تعداد تقریبی محلات به چهل می‌رسید که گاه محلات بزرگ آن بسیار وسیع و با اهمیت بودند (ستوده، ۱۳۹۴: ۱۶۶). یکی از ویژگی‌های اصلی محله‌های اصفهان در دوره صفویه، وجود نظام منطقه‌بندی و جدایی‌گزینی محله‌ای، بر اساس عوامل خویشاوندی - قومی، فرقه‌ای - مذهبی و صنفی، بود (حسینی ابری، ۱۳۸۲: ۲۶۶).

بعد از سقوط صفویه، اصفهان دورانی پر از جنگ، ویرانی، قتل عام و فرار مردم را پشت سر نهاد و محلات شهر نیز دچار افول شد (ستوده، ۱۳۹۴: ۱۶۶). در دوره قاجار نیز بعضی محلات به دليل پاره‌ای بی توجهی‌ها از جانب حکام محلی، کم رونق بود و بالطبع صورتی مخربه داشت (جناب، ۱۳۹۳: ۲۶) (جدول ۱).

تاریخی اعمال شده است. موارد بیان شده یکی از علل تفایت در شکل ظاهری و کارایی متفاوت خانه‌های تاریخی است. منزلت اجتماعی به دلیل خصلت چند بعدی اش شامل ابعاد متفاوت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است که این تحقیق با بررسی تأثیر منزلت اجتماعی بر روی ساختار خانه‌ها، سعی در دستیابی به مؤلفه‌های معنایی منزلت اجتماعی و شناساندن تأثیر وجوه معنای کاربردی در خانه‌های تاریخی دارد.

۵. روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله، مبنی بر راهبرد کیفی با رویکرد تفسیری - تاریخی است. گرداوری داده‌ها، با مراجعه به متون تاریخی و داده‌های گذشته‌نگر و با استفاده از روش‌های روایتی انجام شد. سپس روابط میان مفاهیم کلیدی مانند خانه‌های تاریخی و منزلت اجتماعی بیان و بعد از پیمایش مستندات و ادبیات زمینه، یادداشت‌برداری از مطالب صورت پذیرفت و نکات شاخص و نقاط قوت استخراج شد.

همچنین با توجه به رویکرد پژوهش، دستیابی به نحوه ادراک معناشناسی مردم از خانه‌های تاریخی بسیار با اهمیت است؛ بنابراین بخشی از یافته‌ها از طریق روایت‌های تاریخی، داستان‌ها، اسناد تاریخی و سفرنامه‌ها و در کنار آنها از تاریخ و تعاملات شفاهی و آگاهی از نظرات ساکنین در خانه‌های تاریخی، حاصل گردید. با تمرکز روی تعدادی از خانه‌های تاریخی دوره قاجار اصفهان، از طریق نمونه‌گیری هدفمند، با توجه به نیازهای موجود در بافت پیرامون اثر، نقش مؤلفه منزلت اجتماعی بررسی و سپس داده‌های گرداوری شده از طریق

خود به شکوه و آبادانی محله حکیم و بناهای شاخص آن مانند مسجد حکیم (جورجیر، مسجد صغیر) اشاره کرده‌اند (مهردوی، ۱۳۶۸: ۲۱۱). مسجد حاج رضا کفash نیز از مساجد دوران صفویه است که در میان محله حکیم، سینه پایینی و نیماورد واقع گردیده است. جابری انصاری نیز به مسجد علی‌اکبر، از دوره صفویه که بین محله حکیم و محله سینه پایینی قرار دارد، اشاره کرده است (جابری انصاری، ۱۳۷۸: ۱۳۵-۱۳۲). مدرسه شاهزاده‌ها هم که یکی از مدارس شاخص محله بود، به نقل از الاصفهانی فعالیت خود را تا دوره قاجاریه حفظ کرده‌بود (الاصفهانی، ۱۳۶۸: ۷۳).

استقرار قنسولخانه روس، مطبوعه حبل‌المتین، تلگرافخانه دولتی و اداره امنیه شهر در محله مسجد حکیم، باعث اهمیت یافتن نام محله شده‌بود. گرمابه شاخص خسرو آقا نیز در این محله قرار داشت. شاردن (۱۳۷۵: ۸۹) به مسجد ذوالفقار به همراه گرمابه و مهمانخانه در کنار آن اشاره کرده است. همچنین به افراد شاخص این محله مانند شیخ‌الاسلام و جارچی‌باشی و حکیم داود در کتب تاریخی پرداخته شده‌است. کاروانسراهای زیادی نیز در این محله وجود داشته که تعدادی از آنها هنوز پابرجا است.

ج) خانه‌های محله حکیم

محله حکیم در کنار میدان نقش‌جهان، مسجد حکیم و بازار بزرگ اصفهان واقع شده و در گذشته قسمتی از دارالسلطنه شاه عباس صفوی بوده است. با وجود این موقعیت خاص، انتخاب خانه‌های تاریخی برای بحث منزلت به علت نامشخص بودن وضعیت مالکیت اصلی و منزلت اجتماعی مالکان و از بین رفتن اصالت اولیه به دلیل تخریب بخشی از خانه، کار دشواری بود؛ ولی به علت حفظ ساکنان

جدول ۱. مقایسه تعداد محلات اصفهان از ابتدا تا دوره قاجار در تاریخ‌نگاری‌های محلی

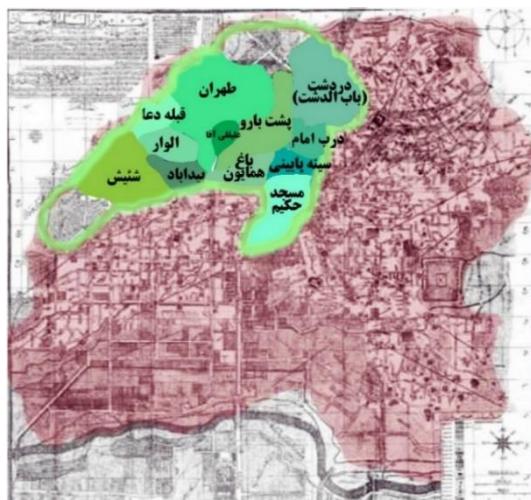
دوره نخست	دوره	بعد از اسلام	صفویه	افغان‌ها	قاجاریه
روستا	۶	۱۶	بیش از ۴۰	تخریب و کاهش محلات	حدود ۳۱

(منبع: الاصفهانی، ۱۳۶۸: ۷۳)

به آورده ابراهیم خان تحویلدار، وضعیت محلات اصفهان در دوره قاجار را می‌توان به این صورت بیان کرد:

بعضی تماماً آباد و برخی کلا خراب و بعضی دون، بعضی آباد و خراب درهم، جدیدالاحداث و تازه تعمیر بسیار کم است (تحویلدار، ۱۳۴۲: ۳۲). وی در ادامه ۳۶ محله برای اصفهان برشمرده و ۳۱ محله را دارای کدخدای دانسته است (شکل ۱).

شکل ۱. نقشه سیدرضاخان و محلات طرح شده در ناحیه ۲

منبع: ترسیم نگارنده برگرفته از آرشیو سازمان میراث فرهنگی اصفهان، ۱۳۹۸

ب) محله حکیم

بنا بر نظر مورخینی چون جناب (۱۳۹۳: ۲۱۷)، همایی (۱۳۴۲: ۲۲۲) و هنفر (۱۳۷۳: ۶۷) قدمت محله حکیم به دوره دیلمی می‌رسد. این مورخین در آثار

بیان است، بخش اول نمود منزلت اجتماعی در مقیاس‌های کلان، متوسط و خرد؛ بخش دوم، جدول برآیند یافته‌های مصاحبه از جامعه آماری تحقیق.

یکی از مفاهیمی که به طور شاخص معنای کارکردی را در خانه‌های تاریخی نشان می‌دهد، منزلت اجتماعی ساکنین این فضاهای است. منزلت اجتماعی آن مقام و موقعیتی است که برای یک فرد در جامعه قائل هستند و یا تلقی و ذهنیتی است که دیگران از آن شخص دارند (تامین، ۱۳۸۵: ۸۳). با توجه به کدگذاری اطلاعات میدانی به دست آمده از جامعه آماری تحقیق، مقیاس‌های نمود منزلت اجتماعی، در سه سطح نمایان شده‌است. معنای منزلت اجتماعی بر مبنای تأثیر خود بر روی وجود متمایز عینی خانه‌های تاریخی، مراتب گوناگونی از منزلت را در مقیاس‌های متفاوت به نمایش می‌گذارد. مطابق با شکل ۳، این مقیاس‌ها شامل: منزلت اجتماعی در مقیاس کلان (محله)، در مقیاس متوسط (همسایگی‌ها) و در مقیاس خرد (خانه) است.

شکل ۳. مقیاس‌های نمود منزلت اجتماعی

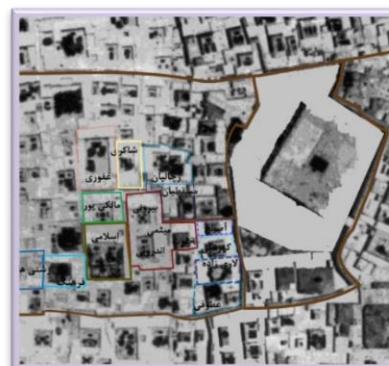

الف) منزلت اجتماعی خرد (خانه)

تحت تأثیر منزلت اجتماعی در مقیاس خرد، فعالیت‌های خاصی در خانه‌های تاریخی در جریان بوده است برای مثال، مالکان جهت برطرف کردن نیازهای مربوط به حرفة خود، فضاهای ویژه‌ای را تعییه کرده بودند. این فضاهای، متناسب با فعالیت‌های مختلف مالک و

بومی و فرهنگ محله نسبت به بقیه محلات شهر و تداوم سکونت بازماندگان مالکین اصلی، برای تحقیق مناسب‌تر دیده شد و خانه‌های تاریخی که حالت اولیه و اصالت بنا در آنها بیشتر حفظ شده بود، انتخاب شدند. نام برخی از خانه‌های مورد مطالعه به شرح زیر است: خانه شیخ الاسلام، خانه اخوان خرازی، خانه بنکدار، خانه آقا جان بیگ، خانه مشکی، خانه تبریزی‌ها، خانه کتابی، خانه کلباسی، خانه رشتی‌ها، خانه مشایخ، خانه حکیم داود، خانه شیر محمدی، خانه کیوان، خانه غفوری (شاکری)، خانه اسلامی (مالکی‌پور)، خانه رجالی، خانه مسقطیان، خانه ابوطالبی، خانه یزدیان، خانه سمائیان، خانه آصالح، خانه اصغر میثمی، خانه میثمی (شکل ۲) (جدول ۲).

شکل ۲. عکس هوایی قسمتی از محدوده مورد مطالعه در محله حکیم

۶. فرآیندها

فرآیند مستخرج از پژوهش در دو بخش قابل

جایگاه حضور افراد غریبیه در خانه (خلوت، اندرونی و بیرونی) و فضاهای خاص آینینی صورت گرفته بود (شکل ۷) (جدول ۴). این موارد در زیرمقوله شاخص‌های مهم خانه که در این پژوهش به آن بیشتر پرداخته می‌شود، قرار می‌گیرند.

شکل ۷. شاخص‌های منزلت در مقیاس خُرد

ب) منزلت اجتماعی متوسط (همسایگی)

منزلت اجتماعی در مقیاس همسایگی بر روی شکل‌گیری نحوه تشکیلات ورودی و سلسله مراتب خاص آن مانند سیبه (کوچه‌های خصوصی)، سبات، سکوها، نیم‌هشتی، هشتی و دالان (بعد کالبدی) مؤثر بوده است، به طوری که ساختارهای بیرونی بیشتر جنبه کارکردی داشته و از تزئینات کمتری برخوردار بودند. حتی عناصر شاخص جداره بیرونی با کمترین تزئینات ممکن در حد یک کتیبه در بالای سردر خانه یا هشتی نمایان شده‌اند و عناصر دیگر از قبیل نیم‌هشتی، سکوها، کوبه‌های متماز در، برای مردان و زنان، گل‌میخ‌های تزئینی در، هشتی و نورگیر در آن، بیشتر جنبه کارکردی داشته و تزئینات در خدمت عملکرد این ساختارها بوده است. در این مقیاس وجوده مهم فرهنگی، نظیر حریم بصری با ایجاد فیلترهای متناوب از قبیل هشتی و دالان، ایجاد چرخش از طریق دالان‌های پیچ در پیچ برای جلوگیری از دید مستقیم و حتی استفاده از

شأن اجتماعی او، در هر خانه متفاوت بود. فضاهای مخصوصی برای محل کار در خانه‌هایی که منصب اداری - اجتماعی وجود داشت (مانند دیوان‌خانه در خانه شیخ‌الاسلام) و در بعضی دیگر از خانه‌ها، کارگاه یا محل کوچکی برای کار در خانه بود (کارگاه بافت پارچه در کنار خانه میشمی) و در بعضی دیگر مانند خانه کتابی حیاط بیرونی را به وکالت خانه اختصاص داده بودند؛ چنان‌که برای مدرس‌ها، چند اتاق تدریس در قسمت حیاط بیرونی در نظر می‌گرفتند. این در حالی است که، فضای محل کار به اشكال مختلف از فضای خانوادگی و خصوصی متمایز بوده است (سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۷۳). این امر نشان‌دهنده این است که خانه‌های تاریخی نقشی فراتر از مسکن داشته و دیگر نیازهای فضایی ساکنین را نیز برآورده می‌کرده است (پدرام و حریری، ۱۳۹۵: ۱۱).

معنای منزلت اجتماعی در مقیاس خرد (خانه) از طریق خصوصیات فضایی، بر روی ساختار خانه‌ها ویژه‌سازی شده بود، که مصادق‌های آن اغراق در تناسبات طول، عرض و ارتفاع فضاهای، ایجاد تفاوت‌های هندسی محسوس، پر تزئینات شدن فضاهای، وجود یا عدم وجود فضاهای خاص و مشابه آن در خانه است، همچنین فضاهایی خاص و تمهداتی برای آسایش فیزیولوژیکی (فضای حوض خانه، بادگیر، گودال‌باغچه، نارنجستان و مهتابی)، زیبایی بصری (حیاط با ابعاد وسیع همراه با حوض آب و باغچه) همراه با تلطیف هوا، فضاهای اخلاقی برای پذیرایی از مهمان (شاهنشین، تalar و سفره‌خانه)، شرایط ساختار خانواده و

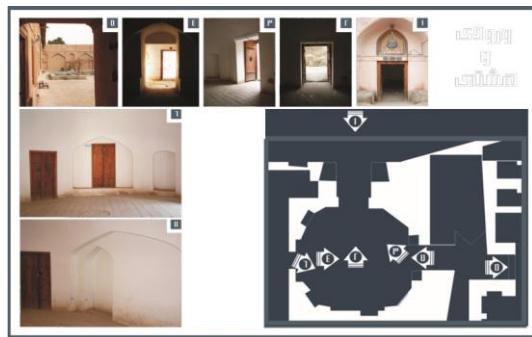
میثمی، با وجود چندین حیاطه بودن، علاوه بر در نظر گرفتن بخش‌هایی برای تعاملات اجتماعی، ورودی‌های متعددی (سه ورودی) برای تعاملات تجاری در این خانه‌ها در نظر گرفته شده است. این بخش‌ها برای تطابق بخش‌های مختلف زندگی با منزلت اجتماعی ساکنان خانه صورت می‌پذیرفته است، در جدول شماره ۳، سه نمونه از خانه‌های تاریخی با حرفه‌های متفاوت در سه سطح مقایسه شده‌اند تا بعضی از ویژگی‌های منزلت اجتماعی را نمایان کنند.

ج) منزلت اجتماعی کلان (محله)

تأثیر منزلت اجتماعی در مقیاس کلان (محله) بر روی محل قرارگیری، موقعیت، ورودی‌ها و اماكن مهم اطراف خانه (مسجد، حمام، بازار) حائز اهمیت بوده است. خانه‌های دارای مکنت بالا عموماً در کنار مساجد بزرگ، حمام‌ها و بازارها ساخته می‌شوند. به عنوان مثال خانه امام جمعه و شهید اول روبروی مسجد جامع اصفهان ساخته شده و خانه اسلامی، شاکری، میثمی، غفوری روبروی مسجد حکیم و در نزدیکی دو گرمایه خسروآقا و جارچی‌باشی، بازار و مدرسه صدر واقع شده است. این تمهیدات در جهت برآوردن نیازهای روزمره مذهبی (مسجد)، اقتصادی (بازار)، بهداشتی (حمام)، سیاسی (میادین بزرگ)، آموزشی (مدارس و مکتب خانه) و تفریحی (باغ) بوده است (شکل ۴).

اختلاف ارتفاع بارز در بین تک تک عناصر ورودی نیز نمایان است (شکل ۵).

شکل ۵. تأثیر منزلت در مقیاس متوسط (همسايگي‌ها) بر ورودی و هشتگ خانه شیخ‌الاسلام

بنا به مکنت صاحب خانه، ساختارهایی برای آسایش ساکنین مناسب با زندگی اجتماعی بیرون از خانه فراهم شده بود. به عنوان مثال، متناظر با حرفه ساکنین خانه در قسمت ورودی، ساختارهای متنوع نظیر انبار بزرگ برای تاجرین (خانه رشتی‌ها و بنکدار) و یا اصطبل (خانه مشکی و شیخ‌الاسلام) و حتی سکوهایی متناظر برای مراجعه کنندگان و یا برای تخلیه بار در داخل هشتگ (خانه میثمی) طراحی شده و در بسیاری از خانه‌ها از مدل چند ورودی برای تمایز کردن زندگی خصوصی و عمومی خود همراه با آسایش و حریم بیشتر، نیز بهره گرفته شده است (خانه کتابی و کلباسی) (شکل ۶).

شکل ۶. شاخصه‌های منزلت در مقیاس متوسط

از آن جمله خانه شیخ‌الاسلام، بنکدار و

طبقه به نسبت مستقل محسوب کرد، به نحوی که تجار تا قبل از عصر امتیازات به عنوان یک طبقه اقتصادی، از عصر امتیازات تا انقلاب مشروطه به عنوان یک طبقه اجتماعی و از انقلاب مشروطه تا پایان مجلس اول به عنوان یک طبقه سیاسی به حساب می‌آمدند (حاضری و رهبری، ۱۳۸۵: ۶۶). مشخصه دیگر دوران قاجار، رشد نفوذ مذهب شیعه بود که پیدایش ساختار دیگری را در شهر ایرانی این دوره سبب شد. ساختاری متشكل از مکان‌ها، به ویژه تکیه‌ها و مسیرهای میان آنها که مکان برگزاری مهم‌ترین مراسم اجتماعی و عزاداری ماه محرم، بود (اهری، ۱۳۹۴: ۲۳).

همان‌گونه که بیان شد، در برخی موارد تحت تأثیر منزلت اجتماعی، تمهداتی برای آسایش مالک خانه ایجاد شده بود؛ برای مثال، در نزدیکی خانه شیخ‌الاسلام، حمامین شیخ‌الاسلام، مسجد شیخ‌الاسلام، گذر سرپوشیده و سقاخانه بوده که نشان‌دهنده منزلت اجتماعی مالک خانه است. با توجه به تعاملات شفاهی انجام شده با ساکنین فعلی خانه‌های تاریخی و ساکنین محله، این ساختارها به دفعات قابل تکرار بودند و به نام «سازه‌های ترکیبی» در این پژوهش نامیده می‌شوند و شامل بناهای عام المنفعه‌اند. تعاملات اجتماعی نیز در یک محله به میزان زیادی تحت تأثیر منزلت اجتماعی ساکنین آن محله بوده است.

۷. برآیند

در نتیجه مطالعه در مورد خانه‌های تاریخی و تفحص در داده‌های مکتوب و مطالعات میدانی در محلات تاریخی و خانه‌های تاریخی،

شکل ش.۴. تأثیر منزلت در مقیاس کلان (محله) بر موقعیت خانه میشمی

منبع: سازمان میراث فرهنگی اصفهان، ۱۳۹۸

البته توجه به ساخت بناهای عام المنفعه در دوره‌های صفویه و قاجاریه که معلول شرایط خاص اجتماعی زمانه خود بود، جهت افزایش ارتقا سطح محله و خدمات‌دهی عمومی در قشر متوسط و بالای جامعه، متناسب با بستر اجتماعی زمان، متدائل بود. اشار مرفه جامعه از ایجاد ساختارهای ثانویه بناهای عام المنفعه در نزدیکی محل سکونت خود، هم از لحاظ رفاهی و هم از جنبه بالا بردن سطح منزلت اجتماعی خود، سود می‌بردند. در محله حکیم نیز بناهای عام المنفعه در مجاورت خانه‌های شیخ‌الاسلام، جارچی‌باشی، مشایخ، بنکدار، آقاجان‌بیگ، رشتی‌ها و ارباب احداث شده بود.

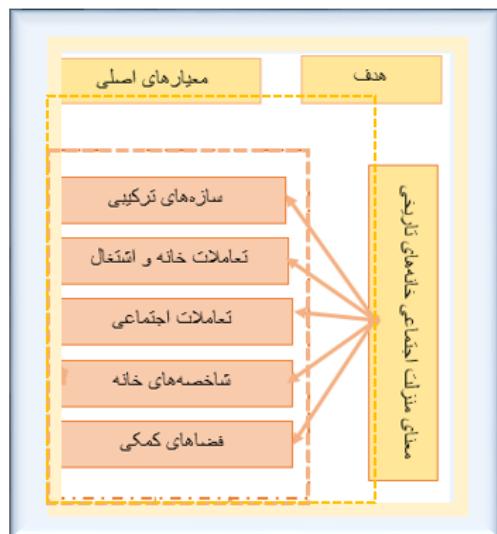
نیروهای تولیدی، ابزار و شیوه تولید و مناسبات ارضی و نوع مالکیت و قشربندي اجتماعی ایران تقریباً از قرن سوم هجری تا قرن سیزدهم یکسان و شبیه به هم بوده و درواقع ترکیب‌بندی اجتماعی و اقتصادی ایران در اوایل عصر قاجار تفاوت خاصی با ادوار پیشین نداشته است؛ زیرا جامعه صرف‌نظر از قشربندي عادی حرفه‌ای، مرکب از دو گروه مشخص «قشر ممتاز و حاکم در صدر» و «قشر فروضت و غیرحاکم» بود (پهناویان، ۱۳۹۶: ۱۷۳).

البته تجار دوره قاجار را هم می‌توان یک

فضاهای خاص مانند حوض خانه، سرداد، بادگیر و نارنجستان نیز در بعضی خانه‌ها قابل مشاهده بود. فضای بزرگ سازه‌های خاصی را برای پوشش دهانه‌ها طلب می‌کرد. در این میان حتی یک اتاق عادی نیز با انواع تزئینات پوشش داده‌می‌شد. انواع نقاشی، آینه‌کاری، گچبری، حجاری، گره‌چینی و مقرنس‌های زیبا را می‌توان در خانه‌های تاریخی مشاهده نمود.

- فضاهای کمکی (پشتیبان): در خانه‌های تاریخی متناسب با بزرگی، ابعاد زمین، کارایی مدنظر، موقعیت و موارد مشابه، فضاهای پشتیبان و الحاقی مختلفی پیش‌بینی شده بود که در ادوار مختلف تاریخی فضاهای کمکی بیشتری برای افزایش کارایی و رفاه اضافه شد.

شکل ۸. مدل شبکه‌ای برای تعیین معنای مزلت اجتماعی در خانه‌های تاریخی

این معیارهای اصلی در راستای تأمین مزلت اجتماعی ساکنان بر اساس مدل شبکه‌ای بالا (شکل ۸) وارد نرم افزار شد و سپس کدهای اصلی وزن‌دهی شده و در نمودار زیر که نشان‌دهنده وزن معیارهای اصلی است، نشان‌داده

کدگذاری‌های داده‌ها جمع‌بندی و پنج مقوله اصلی و زیر مقولات از طریق حدود ۳۰۰ کد اولیه به واسطه تحلیل تعاملات شفاخی و منابع اسنادی حاصل شد. مقوله‌های اصلی پژوهش، شامل «سازه‌های ترکیبی»، «خانه و اشتغال»، «تعاملات اجتماعی»، «شاخصه‌های خانه» و «فضاهای کمکی» است، که در راستای تأمین مزلت اجتماعی ساکنان کارکرد داشته است که در زیر به اختصار بیان می‌شود:

- سازه‌های ترکیبی: در محله‌های قدیمی بنای‌های مختلفی در راستای مزلت اجتماعی ساکنان نظیر مسجد، گرامابه، حسینیه، تنورخانه، رکیب‌خانه، سقاخانه، عصارخانه، گاورو و موارد مشابه در مجاورت خانه‌های تاریخی ساخته می‌شده است.

- تعاملات خانه و اشتغال: کار در خانه و وجود فضاهای مربوط به اشتغال و درآمد یا فضاهای متأثر از کار مالک‌خانه، در خانه‌های تاریخی متناسب با شغل یا مشاغل صاحب‌خانه‌ها نمود داشته است.

- تعاملات محلی: تداوم سکونت خانوارها در مجاورت با یکدیگر و وجود ارتباطات پیوسته و مداوم در محله باعث خویشاوندی، همکاری در انجام فعالیت‌ها و ساختارهای کالبدی برای تداوم تعاملات در محله بود.

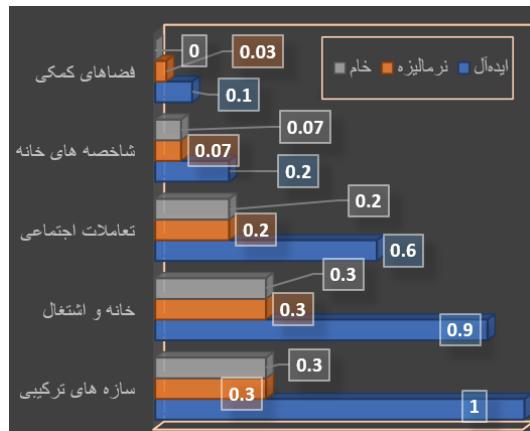
- شاخصه‌های خانه: خانه‌های تاریخی از نظر کالبدی و کارایی دارای شاخصه‌های مختلفی بودند. این شاخصه‌ها از عناصری در ساختار کالبدی خانه مانند جبهه شاهنشین با ارتفاع دو یا سه طبقه و حتی حیاط بیرونی با ابعادی بزرگ‌تر از حیاط‌های دیگر نمود داشت. همچنین

موارد استفاده از خانه تاریخی بنکدار، برگزاری مراسم مذهبی است.

محرمیت و حرم نیز از عناصر شاخص فرهنگی - مذهبی در تأمین منزلت اجتماعی ساکنین خانه‌هاست. وجود شیوه‌های آبرسانی و دفع آب زاید نیز در اکثریت خانه‌های اعیانی قابل مشاهده است، به طوری که حتی دارای چاه‌گاو و گاورو برای پرکردن منبع در یک جبهه کامل بنا و یا اختصاص یک حیاط برای تشكیلات آبرسانی بود. به عنوان نمونه خانه اسلامی دارای گاورو (اسلامی، ۱۳۹۸) و خانه میثمی در هر حیاط دارای تشكیلات آبرسانی (چاه منبع، منبع، دسته‌چی و دستک) بوده است (میثمی، ۱۳۹۸). این درحالی است که هر حیاط برای خود دارای چاهمنبع جداگانه است (جابرزاده، ۱۳۹۸). البته در خانه اسلامی یک جبهه به طور کامل به این امر اختصاص داشته است. پیمون برای زیبا کردن تناسبات فضای در سه سطح کلان (خانه شیخ الاسلام)، متوسط (خانه میثمی) و خرد (خانه شیرمحمدی) به کار رفته است که در تعداد حیاطها (سطح افقی)، سطوح عمودی (تعداد اشکوبها)، بعد سوم (حجم کلی بنا) و در تعداد جبهه‌های هر حیاط خود را با نشان دادن منزلت اجتماعی مالکین خانه، نمایان می‌کرده است. چنانچه در یکی از اسناد خرید و فروش خانه متمولین شهر، یک درب باغ مشجر و عمارتی معروف به باغ مجده را دارای اجزای عمارت سرپوشیده و عمارت تحتانی و فوچانی و یک دستگاه عمارت گلخانه و عمارت روی چاه و منبع و عمارتی شامل خلوت، طویله، بهاریند، کالسکه‌خانه، طباخ‌خانه، هشتی و دلان

شد. براساس نمودار زیر سازه‌های ترکیبی مهم‌ترین عامل در معنای منزلت اجتماعی خانه‌های تاریخی اصفهان بوده است (شکل ۹).

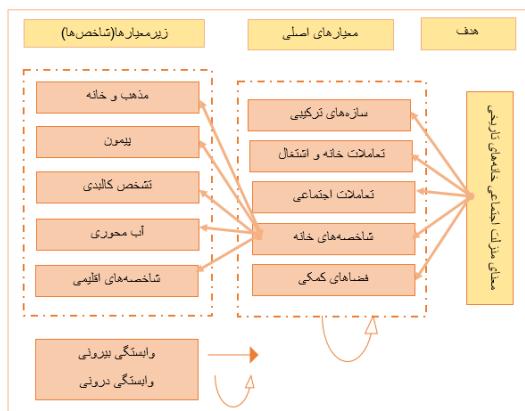
شکل ۹. نمودار رتبه‌بندی مقوله‌های اصلی متأثر از معنای منزلت اجتماعی در خانه‌های تاریخی

هر مقوله نیز دارای زیرمقوله‌هایی است که به علت تعداد زیاد، به عنوان نمونه زیرمقوله شاخصه‌های اصلی خانه در جدول ۵ آمده است. زیرمقوله‌های مربوط به شاخصه‌های خانه شامل «مذهب و خانه»، «آب محوری»، «پیمون»، «تشخص کالبدی» و «شاخصه‌های اقلیمی» است. مذهب بر ساختار کالبدی و معنایی خانه تأثیرات زیادی دارد. از این میان می‌توان به عنصر وقف اشاره کرد که با ساخت بنای‌های عام‌المنفعه، بسیاری از رفاهیات عمومی و خصوصی زندگی مالکین خانه‌های تاریخی را تأمین می‌کرده؛ همان‌طور که در نزدیکی خانه بنکدار، مسجد، حمام، بازارچه و حسینیه ساخته شده است. رفتارهای آئینی و مراسم پرتشریفات مذهبی مانند تعزیه، مراسم عزاداری (بنکدار، ۱۳۹۸) مولودی، افطاری، عروسی و حتی گرده‌های برای پختن نذری و کاچی پزی نیز نشان‌دهنده منزلت اجتماعی ساکنین خانه‌های تاریخی بوده است (آصالح، ۱۳۹۸). هم اکنون نیز یکی از

کدهای اصلی وزن دهی شده و در جداول مرتبط که نشان‌دهنده وزن معیارهای اصلی است، نشان‌داده شد. بر اساس جدول و نمودار زیر «مذهب و خانه» مهم‌ترین عامل در معنای مزلت اجتماعی خانه‌های تاریخی اصفهان بوده است.

شکل ۱۰. مدل شبکه‌ای برای تعیین معنای مزلت اجتماعی در خانه‌های تاریخی

در اینجا نتایج مربوط به زیرمعیارهای شاخصه‌های خانه آورده شده است. زیرمعیارهای شاخصه‌های خانه طبق شکل ۱۱ رتبه‌بندی گردید. همان‌طور که در نمودار زیر مشهود است، وزن زیرمعیارها به ترتیب اهمیت «مذهب و خانه»، «پیمون»، «تشخوص کالبدی»، «شاخصه‌های اقلیمی» و «آب محوری» نشان‌داده شده است.

شکل ۱۱. نمودار رتبه‌بندی زیرمقوله‌های متأثر از معنای مزلت اجتماعی در خانه‌های تاریخی

و اشجار مثمره و غیرمثمره و متفرعات مانند ممر و مدخل و مشرب دانسته است (نورائی، ۱۳۹۱: ۴۹).

تشخص کالبدی با محوریت حیاط بیرونی و جبهه شاهنشین نیز سعی در نمایش مزلت ساکنین خانه داشته است که در خانه‌های چند حیاطه مانند خانه‌های بنکدار، کتابی، غفوری و شیخ‌الاسلام با شاخص شدن حیاط بیرونی (میثمی، ۱۳۹۸) و در خانه‌های تک حیاطه مانند خانه حاج کاظم کلباسی با شاخص شدن جبهه قبله که در آن عنصر شاهنشین قرار داشت، خودنمایی می‌کند. شاخصه‌های اقلیمی، مانند حوض خانه و بادگیر، حوض آب و فضای سبز سعی در ایجاد آسایش و رفاه ساکنین خانه‌های تاریخی داشته است. شرح این مولفه‌ها و موارد مرتبط با آنها در جدول ۶ خلاصه شده است.

با بررسی داده‌ها و استخراج مقوله‌های اصلی سعی شد وزن دهی متناسب با واقعیت و همخوان با موضوع پژوهش به مقوله‌ها اختصاص یابد تا مقوله دارای اهمیت بیشتر مشخص گردد و بر این مبنای سازه‌های ترکیبی به عنوان مهم‌ترین عامل از لحاظ تأثیر مزلت اجتماعی بر خانه‌های تاریخی در دوره قاجار استخراج شد و بقیه مقوله‌ها به ترتیب اهمیت «سازه‌های ترکیبی»، «تعاملات خانه و اشتغال»، «تعاملات اجتماعی»، «شاخصه‌های خانه» و «فضاهای کمکی» قرار گرفته‌اند.

زیرمعیارها نیز در راستای تأمین مزلت اجتماعی ساکنان بر اساس مدل شبکه‌ای ذیل (شکل ۱۰) مورد تحلیل کمی قرار گرفت و سپس

۸. نتیجه

می‌دهد، «سازه‌های ترکیبی» در رتبه اول اهمیت است، سپس به ترتیب «معاملات خانه و اشتغال»، «معاملات اجتماعی»، «شاخصه‌های خانه» و «فضاهای کمکی» قرار دارد، که هر یک از این مقوله‌ها دارای زیرمقوله‌های مرتبط با معنای منزلت اجتماعی خاص خود است. «سازه‌های ترکیبی» بر اساس نیازهای اجتماعی و بیشتر به صورت عام‌المفععه، در مقیاس کلان (محله) ایجاد گردیده است. «معاملات خانه و اشتغال» نیز از احداث یک بازارچه در مجاورت چند خانه در محله تا ایجاد یک کارگاه در مجاورت خانه و اختصاص قسمتی از خانه برای این منظور بوده است. «معاملات اجتماعی» نیز به گونه‌ای بوده که مرتبطین و اقوام در یک محله سکونت نزدیک داشته‌اند. «شاخصه‌های خانه» برای آسایش بیشتر در موارد «آب محوری، مذهب و خانه و شاخصه‌های اقلیمی، پیمون و تشخص کالبدی» نمایان شده است. «فضاهای کمکی» در خانه‌های تاریخی جهت افزایش فضاهای پشتیبان، به منظور افزایش رفاه و آسایش ساکنین بوده است.

امروزه منزلت اجتماعی افراد، در ارتباط با خانه، نمودهای متفاوتی یافته است و لزوماً با معیارهای ذکر شده در این پژوهش مطابقت ندارد. بررسی خانه‌های تاریخی اصفهان همراه با شناخت نظام معنایی متأثر از منزلت اجتماعی با شناخت نظم معرفی می‌تواند در راهیابی به مدل‌های کالبدی و ادراکی فرهنگ زیست محیطی مردم ایران کمک کند.

در سیر مطالعات تاریخی آن‌گونه که نشان داده شد، روند برپایی خانه‌های تاریخی از صفوی به این سو و به ویژه در دوره قاجار به اوج منزلت خود رسید و با نگاهی به سیر خانه‌سازی در دوره‌های مذکور، بنابر فرض مقاله که تأثیرپذیری ویژگی‌های کالبدی خانه‌های تاریخی از منزلت اجتماعی متفاوت مالکین آن بود، مستندات نشان می‌دهد که خانه‌های تاریخی تحت تأثیر منزلت اجتماعی، شأن، تمول مالی و ضرورت‌های شغلی - حکومتی مالکان شکل گرفته‌اند. سازوکار روابط میان منزلت اجتماعی و جایگاه مالک و ساکنین خانه‌های تاریخی، در عین سادگی، دارای ملاحظات بسیار پیچیده‌ای بوده است.

در این پژوهش، منزلت اجتماعی از طریق خصوصیات فضایی در سه مقیاس کلان (محله)، متوسط (همسایگی‌ها) و خُرد (خانه) دسته‌بندی شده است. در مقیاس کلان معیارهای: «سازه‌های ترکیبی و تعاملات اجتماعی» و در مقیاس متوسط معیارهای: «معاملات خانه و اشتغال و تعاملات اجتماعی» و در مقیاس خُرد معیارهای: «شاخصه‌های خانه، تعاملات خانه و اشتغال و فضاهای کمکی» به عنوان معیار اصلی نشانگر منزلت اجتماعی ساکنین خانه‌ها در نظر گرفته شده است. «سازه‌های ترکیبی، کار و خانه و تعاملات اجتماعی» در مقیاس کلان (محله) دارای بروز اجتماعی بیشتری هستند، در حالی که دو معیار دیگر، کارکرد رفاهی و آسایشی برای خانواده داشته‌اند.

سطح‌بندی این معیارها در این پژوهش، نشان

منابع	
تفریحی شهرداری اصفهان. حاضری، علی محمد؛ رهبری، هادی (۱۳۸۵). «بررسی ماهیت طبقاتی تجار در دوره قاجاریه». مجله جامعه‌شناسی ایران. انجمن جامعه‌شناسی ایران، بهار ۱۳۸۵، دوره ۷، شماره ۱، ۶۶-۹۲. حائری مازندرانی، محمد رضا (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری. حسینی ابری، حسن (۱۳۸۲). «اصفهان باغ شهر صفویه». مجموعه مقالات همایش اصفهان و صفویه. جلد دوم، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸). آناتومی جامعه، مقدمه ای بر جامعه‌شناسی کاربردی. تهران: شرکت سهامی انتشار. ستوده، منوچهر (۱۳۹۴). « محلات در تاریخ نگاری‌های محلی اصفهان ». همایش ملی گردشگری محله‌های اصفهان و ارتقای هویت شهری. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان. ص ۱۵۹-۱۶۹. سلطانزاده، حسین (۱۳۹۶). فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی. شاردن، رزان (۱۳۷۵). سفرنامه شاردن. اقبال یغمایی. تهران: انتشارات توسع. شولتس نوربرگ (۱۳۸۷). معنا در معماری غرب، مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: فرهنگستان هنر. قاسمی سیچانی، مریم؛ معماریان، غلامحسین (۱۳۸۸). «گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان»، نشریه هویت شهر، شماره (۵) ۷، ص ۸۷-۹۴. کجاف، علی‌اکبر (۱۳۸۲). «بررسی مقایسه اصفهان در عصر سلجوقیان با صفویان». مجموعه مقالات همایش اصفهان و صفویه، جلد دوم، اصفهان: دانشگاه اصفهان.	الاصفهانی، محمد مهدی بن محمدرضا (۱۳۶۸). نصف جهان فی تعریف الاصفهان. تصحیح منوچهر ستوده. تهران: امیرکبیر. افشاری، محسن (۱۳۹۴). سازگاری محیط با روش زندگی انسان. رساله دکتری معماری. تهران: دانشگاه شهید بهشتی. اهری، زهرا (۱۳۹۴). «شناسایی ساختار ثانویه شهر ایرانی در دوره قاجاریه». نشریه هنرهای زیبا. دانشگاه تهران. پر迪س هنرهای زیبا. دوره ۲۰، شماره ۲، ص ۲۳-۳۴. پدرام، بهنام؛ حریری، آزاده (۱۳۹۵). «خانه‌های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن در بافت اصفهان». پژوهش‌های معماری اسلامی: دانشگاه علم و صنعت. دوره ۴، شماره ۲، ص ۷۴-۸۹. پهندایان، شاهین (۱۳۹۶). «مروری بر ساختار اجتماعی و اقتصادی ایران عصر قاجار». فصلنامه تخصصی علوم سیاسی. دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، بهار ۱۳۹۶، دوره ۱۳، شماره ۳۸، ص ۱۷۳-۱۹۴. پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۵). آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: سروش دانش. تامین، ملوین ماروین (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی قشرها و نابرابریهای اجتماعی. عبدالحسین نیک گهر. تهران: نشر توپیا. تحویلدار، حسین بن محمد ابراهیم (۱۳۴۲). جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر. تدوین منوچهر ستوده. تهران: دانشگاه تهران. جابری انصاری، میرزا حسن خان (۱۳۷۸). تاریخ اصفهان. به تصحیح جمشید مظاہری. موسسه انتشارات مشعل اصفهان. جناب اصفهانی، علی (۱۳۹۳). احصائیه خانه‌ها و محلات اصفهان. اصفهان: سازمان فرهنگی و

- شاکری، مهدی (۱۳۹۸). کارمند سازمان میراث فرهنگی. ۵۱ سال، خانه تاریخی شاکری-غفوری.
- میثمی، جعفر (۱۳۹۷). دبیر، ۷۵ سال، خانه تاریخی میثمی.
- میثمی، حسین (۱۳۹۸). مهندس. ۴۵ سال، خانه تاریخی میثمی.
- Bourdieu, P. 1977. Outline of a Theory of Practice: Cambridge University Press.
- Coolen, H. & Meesters, J. (2012). Private and public green spaces. 27(1), 49-67.
- Coolen, H. (2008). The meaning of dwelling features, Conceptual and methodological issues. Amsterdam: IOS Press.
- Klaufus, C. (2012). 'The symbolic dimension of mobility: Architecture and social status in Ecuadorian informal settlements', International Journal of Urban and Regional Research 36(4): 689-705.
- Mansouri, H. Kazemian, F. (2014), Recognition of sustainability in Iran's vernacular architecture. Special Issue on Architecture, Urbanism, and Civil Engineering. 3(4).
- Rapoport A. (1992). The Meaning of the Built Environment. The University of Arizona Press.
- Rapoport A. (2005). Culture, Architecture, and Design. Chicago: Locke Science Publishing Company.
- مهدوی، مصلح الدین (۱۳۶۸). بیان المخادر در احوالات محمد باقر حجه الاسلام شفعتی بیدآبادی. چاپ دوم.
- اصفهان: کتابخانه مسجد سید اصفهان.
- نورائی، مرتضی (۱۳۹۱). قبله کارگزاری اصفهان، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- همایی، جلال الدین (۱۳۴۲). مقدمه دیوان طرب. تهران: انتشارات فروغی.
- هنرف، لطف الله (۱۳۷۳). آشنایی با شهر تاریخی اصفهان، اصفهان: انتشارات گل‌ها.
- مصاحبه‌ها (مصاحبه کننده: فاطمه میسمی)
- آصالح، عفت (۱۳۹۷). خانه‌دار. ۶۵ سال، خانه تاریخی آصالح.
- اسلامی، محمد جواد. (۱۳۹۸). مهندس. ۷۱ سال، خانه تاریخی اسلامیان.
- بنکدار، جواد (۱۳۹۸). تاجر فرش. ۵۴ سال، خانه تاریخی بنکدار.
- جابرزاده، غلامحسین (۱۳۹۸). تاجر کفش. ۷۲ سال، خانه تاریخی کلباسی.